

ПІДСТАРШИНСЬКА ШКОЛА ІМ. С. ПЕТЛЮРИ ("СВІТЛАНА") ПРИ ЗАГОНАХ УПА "СІЧ" ТА ІМ. І. БОГУНА (1943–1944)

Досліджується вишкільна і бойова діяльність підстаршинської школи ім. Головного Отамана Симона Петлюри при загоні "Січ" (згодом – ім. І. Богуна) групи УПА "Турів". З'ясовано, якою була організаційна структура школи та як вона змінювалася протягом 1943–1944 рр.; якою була навчальна програма, кількість курсантів, які вишколювалися та які закінчили підготовку. Показано, що, крім теоретичних навчань, курсантів як допоміжну силу залучали безпосередньо до бойових операцій проти німецьких окупантів, радянських і польських партизанів.

Ключові слова: УПА, вишкіл, підстаршини, підстаршинська школа ім. Симона Петлюри, "Світлана", "Січ", загін ім. І. Богуна, група "Турів", Олексій Мельник – "Чорноморець".

Постановка проблеми. Підготовка командного складу була критично важливим питанням для Української повстанської армії, що виникла без опори на довоєнний командирський корпус. Поруч із нестачею старшин гострою була також потреба в більшій кількості підстаршин для численних первинних підрозділів – роїв і чот. Дослідження діяльності однієї з перших підстаршинських шкіл – ім. Головного Отамана Симона Петлюри ("Світлани") – дозволить зрозуміти, як готували молодших командирів на ранніх етапах організації УПА.

Аналіз останніх досліджень. В українській історіографії бракує дослідження, яке би повністю відтворювало історію підстаршинської школи УПА ім. С. Петлюри. Дослідники, зазвичай, концентрувалися на вивченні старшинських шкіл УПА, лише побіжно зачіпаючи школи для молодших командирів. Коротенькі згадки про школу "Світлана" можна знайти в працях О. Вовка, А. Кентія, І. Патриляка, Я. Антоюка, І. Омельченка, П. Содоля [27, 31; 35, 46, 47, 48; 51].

Мета статті полягає в тому, щоб усебічно дослідити історію підстаршинської школи при загонах "Січ" та ім. І. Богуна, її організаційну побудову, навчальний процес, персоналії командирів й інструкторів, участь школи в бойових діях.

Виклад основного матеріалу. Проблема командних кадрів набула гостроти одразу з початком масового процесу формування підрозділів УПА в 1943 р. Організація українських націоналістів (бандерівців) створювала партизанську армію знизу, в умовах бездержавності, тож не мала ані військових училищ, ані фахових командирів, успадкованих із регулярної української армії.

Сотні й курені, які з'являлися, потребували не тільки сотенних і курінних командирів, а й підстаршин – чотових і ройових. Члени і прихильники ОУН(б), які одержали підготовку у Війську польському, німецьких військових і поліцейних формуваннях, Червоній армії, закрити повністю всі вакантні посади не могли. Тому військова референтура крайового проводу Північно-західних українських земель подбала про створення низки військових шкіл для поповнення частин УПА, кількість яких невпинно зростала.

Перша школа для підготовки молодших командирів почала діяти 27 квітня 1943 р. при Першій групі УПА Івана Литвинчука – "Дубового" на рівненському Поліссі під криптонімом "Вовки" [48, с. 237]. Другою підстаршин почала готувати школа ім. Головного Отамана Симона Петлюри при загоні "Січ" у Володимиро-Горохівській окрузі ОУН.

"Січчю" називали неприступну територію Свиначинського лісового масиву на межі Вербського¹ (нині у

складі Володимир-Волинського р-ну) і Турійського р-нів Волинської обл., де в березні 1943 р. виникла потужна база українського повстанського руху на півдні області. На кінець весни 1943 р. тут дислокувалися сотня ім. Мазепи на чолі з Порфирієм Антоном – "Сосенком" (с. Вовчак Вербського р-ну), сотня Василя Поліщука – "Чуйкевича" (с. Мочулки, нині Мочалки Турійського р-ну), численні господарські служби й підприємства [1, Арк. 17зв; 19, Арк. 23–24зв; 36; 53, с. 145–146].

Тут організатор повстанського руху у Володимиро-Горохівській окрузі ОУН – окружний військовий референт Микола Горобець – "Славко" – і наказав 30 травня 1943 р. відкрити "юнацьку і підстаршинську школу ім. Головного Отамана Симона Петлюри" [20, Арк. 1]:

"Підвишкільні! Батьківщина хоче бачити в вас своїх найкращих синів, будьте підпорядкованими обов'язковості та моральності. Пам'ятайте що на вас ляжуть обов'язок і відповідальність за сформування долі Українського Народу, тому змагайте до здобуття якнайбільше військових знань, щоби принести якнайбільшу користь своїй Батьківщині", – закликав "Славко" курсантів у наказі про відкриття школи [20, Арк. 1].

Курсантів для школи набрали ще раніше. Петро Лиховський – "Морозенко" свідчив на допитах у НКВС, що групу із 15 рекрутів на початку травня 1943 р. зібрали у Вовчаку, де формувалася сотня, командування, якою невдовзі обійняв Олекса Мельник – "Чорноморець". "Морозенко" потрапив до рою "Махна" чоти Олександра Денисюка – "Ворони" [39, с. 137–138].

"Чорноморець", як подає хроніка школи, став першим комендантом школи підстаршин [39, с. 141; 19, Арк. 48]. Правда, з її "Книги наказів" випливає дещо інша картина. Наказом Ч. 1 від 30 травня "Славко" призначив комендантом "цілого відділу" "Чуйкевича", "Сосенка" – його заступником і комендантом школи, а "Чорноморця" – вишкільним [20, Арк. 1].

Однак на денному наказі № 1 за той же день "Чорноморець" підписався як комендант. Протягом кількох наступних днів у підписах до денних наказів псевдокомендантів з незрозумілих причин тасувалися: до "Сосенко", то "Чорноморець". І лише від 3 червня "Чорноморець" значиться комендантом послідовно на всіх наказах [20, Арк. 2–4]. "Сосенко" ж улітку 1943 р. очолював увесь загін "Січ", до якого входила і школа.

Навчатися почали 80 курсантів, поділених на три чоти: першу "Голуба", другу Олександра Денисюка – "Ворони" і третю Сергія Мороза – "Крука". Вишколювати їх мали 13 інструкторів: "Батько Богун", азербайджанець "Козаченко", "Залізник", "Ворона", "Голуб", "Крук" (останні троє – водночас чотові командири),

¹ Районування подається за радянським адміністративно-територіальним поділом 1940 р.

"Липа", "Сосна", "Орлик", "Сірий", "Чорний", "Адам" і "Ванька"² [20, Арк. 1–13в].

Жили курсанти й інструктори в таборі за 2 км від с. Вовчак углиб Свиначинського лісу. За документами школа вважалася сотнею № 1 [20, Арк. 5, 7зв, 9зв]. Можливо, під другим номером числилася сотня ім. Мазепи "Сосенка" в сусідстві у Вовчаку.

Заняття проводили інструктори під керівництвом самого команданта "Чорноморця". Викладали такі предмети: стройова підготовка; стрілецька підготовка та вивчення матеріальної частини зброї; тактична підготовка; вартова служба; дисципліна і вивчення статутів. Заняття тривали по 10 навчальних годин на день, а розпорядок дня був таким:

- 5:00 – рання зоря;
- 5:05-5:25 – зарядка;
- 5:25-6:20 – збирання, миття, сніданок;
- 6:20-6:30 – ранній звіт;
- 6:30-12:00 – вправи;
- 12:00-14:00 – миття, обід, відпочинок;
- 14:00-19:30 – вправи;
- 19:30-20:00 – чищення;
- 20:00-20:10 – денний наказ, вправи варті;
- 20:10-20:50 – вечеря;
- 20:50-20:55 – молитва;
- 21:00 – вечірня зоря.

У свята та щонеділі рання зоря починалася на годину пізніше [4, Арк. 12зв; 20, Арк. 2].

"Після теоретичних занять і муштри курсанти часто провідували поранених, принесли гітару, співаки пісні", – згадувала керівник військової розвідки Володимиро-Горохівської округи (надрайону) Галина Коханська – "Орися" [32, с. 102].

"Орися" також зафіксувала у спогадах враження від вечірнього ритуалу в школі підстаршин: "Зненацька почувся спів: "Боже, вислухай благання, нищить недоля наш край. В єдності сила народу, не дай загинути в ярмі. Волю Україні, щастя і долю дай їй". Дуже чоловічі голоси співали вечірню молитву. Це були курсанти підстаршинської школи" [32, с. 102].

Загалом, навчальна програма була розрахована на два місяці й по закінченні випускників розподіляли на посади ройових і чотових командирів по сотнях УПА [39, с. 141]. Наприклад, випускник Іван Шейник – "Шрам" опинився ройовим у чоті "Яреми" сотні "Гонти" куреня Миколи Ткачука – "Голуба", який утворився у вересні 1943 р. у Вербському р-ні [5, Арк. 45зв].

За словами Шейника в інтерпретації слідчого НКВС, ідеологічне виховання у школі велося так: політичний виховник і командири вели з курсантами бесіди на "...загальнополітичні теми про ненависть до націй, які проживають в Україні, як от: поляків, радянсько-партійного активу, який залишився на території, окупованій німцями, і [закликали – І. Б.] зі зброєю руках виступати проти німців, поляків, частин Червоної армії" [5, Арк. 45зв].

Зовсім скоро після початку вишколу майбутнім підстаршинам довелося перейти від науки до практики. 27 червня 1943 р.³ курсанти спільно з підрозділом сотні

² Котрийсь із інструкторів був червоноармійцем і походив із Наддніпрянської України [39, с. 141].

³ П. Мартинюк у 1945 р. на слідстві називав датою бою 27.06.1943, а в часи незалежної України – 22.05.1943. Проте інший вояк сотні "Чуйкевича" Федір Домбровський – "Сивий" свідчив про великий бій сотні під Мочулками саме в червні 1943-го. Ураховуючи те, що свідчення Домбровського в низці епізодів збігаються зі свідченнями Мартинюка на слідстві, а не з тим, що він розповідав через десятиліття, дату 27.06 як розцінюють як більш вірогідну.

"Чуйкевича" дали бій німецькій каральній експедиції біля колонії Антонівка на схід від Свиначинського лісу [1, Арк. 17зв, 20зв, 47; 3, Арк. 12зв-13; 40].

Німецький батальйон з Луцька їхав палити с. Синявку й Мочулки Турійського р-ну. Коли 43 повстанці при 9 кулеметах наблизилися на віддаль півкілометра до супротивника, що стояв біля Синявського лісу, виявилось, що сили ворогів значно більші. Станичний с. Твердині побачив, як селом проїжджали тільки перші дві вантажівки з колони й доповів у сотню лише про них, а насправді окупанти приїхали на близько 20 авто. Попри це, було вирішено не відступати, а окопатися в полі та прийняти в бій [40].

За наказом чотового С. Мороза – "Крука" ("Гиви") упівці не відкривали вогню, а виманювали німецьких солдатів у чисте поле подалі від лісу. "І коли вони підійшли до нас ближче, ми як дали з дев'яти кулеметів! Німці залягли, тільки піднімуться – ми знову ведемо вогонь. І вони не можуть піднятися – ні туди, ні назад. Ну, ми вже думали, що буде наша перемога. Але за яких-небудь півгодини почали бити по нас із мінометів. А як почався мінометний вогонь, то бачу – у нас уже тут убитий, там убитий", – згадував ройовий чоти "Чорноморця" сотні "Чуйкевича" Петро Мартинюк-"Дуб" [40].

Повстанці змогли відповісти лише дев'ятьма мінами, а коли ті скінчилися послали мінометника-татарина на псевдо "Ваня-міномет" в с. Мочулки по підмогу, адже група залишилася беззахисною перед мінометним обстрілом [40].

Але коли сотня "Чуйкевича", посилена 45-мм гарматою і 30 кіннотників прибули на допомогу оборонцям, німці вже завантажилися в автомобілі та поїхали геть. Повстанці "Чуйкевича" і курсанти втратили 17 бійців загиблими⁵ і 9 важкопораненими (з яких двоє згодом померли), 12 гвинтівок, два кулемети Максима, одну "фінку" й 1000 набоїв [16, Арк. 50; 40].

Точні втрати окупантів невідомі, оскільки ті забрали вбитих і поранених, однак вони мусили теж бути значними, оскільки від намірів спалити Мочулки й Синявку німці відмовилися [29, с. 270; 40]. Таким запеклим і кривавим виявилось бойове хрещення підстаршинської школи.

У середині літа до Турійського і Вербського районів докотилася хвиля польсько-української міжетнічної ворожнечі, яка набула масштабу етнічних чисток. Небажання керівництва Армії крайової (АК) зрестися західноукраїнських земель, вороже ставлення до українського самостійницького руху, масова участь поляків у німецькій окупаційній адміністрації та каральних акціях гітлерівців спонукала повстанських командирів до жорстоких заходів проти польської меншини.

Проте протягом першої половини 1943 р. "Січ" доволі мирно співіснувала з польськими громадами, які проживали в сусідніх селах і колоніях. Безпрецедентний факт: із квітня 1943 р. поруч із Вовчаком у с. Домінополі розташовувався польський партизанський штаб АК, очолюваний капітаном і поручником. Однак, попри декларації про співпрацю, поляки не поспішали надавати загону "Сосенка" допомогу в боротьбі з німцями [45, с. 16; 54, с. 326].

Інструктор обласної суспільно-політичної референтури Данило Шумук – "Боремський" ("Борис") перепочу-

⁴ Між іншим, з одного із кулеметів стріляв Федір Бабій – згодом учасник героїчного бою чоти Ф. Марцинюка – "Берези" проти німців у с. Новий Загорів 11 вересня 1943 р.

⁵ Історик Я. Царук називав імена та псевдо деяких полеглих: Іван Слюсарський, Паляничко, Микола Костюк, Василь Приступа – "Степовий", Васюра, "Вишня", двоє ройових із Галичини. Усіх загиблих повстанців поховали з військовими почестями в братській могилі на цвинтарі в Мочулках [52, с. 5].

відав слова П. Антонюка – "Сосенка" після переговорів із польським штабом: *"Оце в цьому польському селі Домінополі живе близько 150 [помилка, має бути 60 – І. Б.] родин поляків і дві родини українців. Поляки завжди до нас ставились як до неповноцінних людей. Ось і зараз вони створили тут свій "штаб", щось подібне до "посольства" для переговорів з нами, а фактично – це штаб польської розвідки, який збирає інформації про весь наш рух, а особливо їх цікавлять місця наших складів. Ми знаємо це й слідкуємо за ними. Але скоро доведеться, мабуть, покінчити з ними цю гру"* [53, с. 150–151].

У командира "Січі" з'явилися підозри, що штаб збирає інформацію про загін і передає її нацистам. Більше того, у ніч з 10 на 11 липня, як твердило командування загону "Січ", польські партизани та місцеві мешканці спробували зняти чатових у Вовчаку і захопити штаб загону [37, с. 754]. Після цього командування "Січі" ухвалило рішення ліквідувати польський партизанський осередок, а разом і всіх мешканців Домінополя.

Тому в ніч на 12 липня *"Сосенко взяв кілька десятків людей із сотень Чорноморця і Орлика [сотня ім. Мазепи – І. Б.] і створив сотню, яку очолив сам, – згадував курсант, а потім бунчужний школи Овсій Янюк – "Морозенко" на допиті в НКВС – Сосенко зібрав усіх у с. Вовчак і сказав, що будуть убивати всіх поляків, незважаючи на вік і стать. Усі будинки наказав спалити"* [8, Арк 17-17зв.].

Крім згаданих відділів, є дані про участь у нападі бовіки СБ. "Сосенків" ад'ютант "Ворон" так описав Д. Шумуку акцію на Домінополь:

"... ми оточили все село Домінополь. Тоді я з командиром загону і зі всім почотом підійшли під будинок польського штабу і постукали в двері. Поручник, глянувши у вікно, швидко зорієнтувався у чому справа, але виходу не було і він відчинив нам. От тут же на порозі його і пристрелив. Капітана застрелив у постелі, а машиністка вискочила у вікно і там її застрелили наші хлопці. У міжчасі командир загону вистрелив зі своєї ракетниці, це був сигнал про те, що штаб зліквідовано і що треба починати. Ось тоді наші хлопці з СБ й пішли гуляти по всьому селу. До ранку не залишилось ані одного живого яха" [53, с. 156].

І. Шейник – "Шрам" і згаданий О. Янюк – "Морозенко" свідчили, що повстанці ввірвалися в Домінополь на світанку [5, Арк. 50 зв-51; 8, Арк. 18]. Частина вояків сотні залишилася в заслонах навколо села, тоді як решта відкрила стрілянину по хатах поляків. До 7:00 загинуло близько 200 осіб (60 родин), у тому числі – десятеро партизанів. Згоріло 10 будинків, а худобу, одяг і харчі вбитих упівців забрали на "Січ" [5, Арк. 50 зв-51; 8, Арк. 18 зв; 38, с. 52]. Щоб закопати тіла, повстанці мобілізували 40 чоловіків-українців із Домінополя, Вовчака і Ревушок. Утрат серед упівців не було [8 Арк. 18 зв.].

За повідомленнями упівських джерел, серед паперів у домінопольському штабі знайшлися плани поляків здійснити велику антиукраїнську акцію 15 липня 1943 р.: *"На підставі знайдених документів встановлено зв'язок між польською Делегатурою Жонду Жечи Посполітей [уряду Польської Республіки – І. Б.] і штабом польської партизанки, що стояв ніби на ґрунті співпраці з УПА, а діставав тайні накази та доручення проти УПА, спрямовані від воєвідського делегата Жонду Жечи Посполітей. Стверджено рівно ж планування ширше за кроєння протиукраїнської акції зо сторони польських організацій, які мали розпочатися 15.7"* [22, Арк. 19; 54, с. 327].

До середини літа 1943 р. стрільці загону "Січ" вели бої лише з німецько-польськими військовими й поліцій-

ними частинами. Проте, коли в районі їхніх дій з'явилися радянські партизани, "Сосенко" вжив усіх заходів, щоб витіснити їх із цієї території. Документи УПА відображають велику операцію проти червоних, яка тривала від 15 до 30 липня в ІХ (Устилузькому) та Х (Вербському) районах [16, Арк. 50; 34, с. 171; 33, с. 49–50]. Без курсантів школи ім. С. Петлюри не обійшлося і тут.

Супротивником сотень "Січі" були підрозділи 5-го батальйону (загону ім. С. Кірова) Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання під командуванням Миколи Ніколенка. Загін кількістю 246 чол. прийшов із північного сходу Волинської області й 14 липня отаборився в лісах за 5 км на північний-захід від с. Мосура Устилузького (нині Мосир Любомльського) р-ну з метою диверсій на відрізу залізниці Ковель – Володимир-Волинський [23, Арк. 116–118; 24, Арк. 13].

18 липня 1943 р. із 5-им батальйоном з'єднався партизанський загін ім. Г. Котовського, що два дні перед тим подолав р. Західний Буг. Цей загін (77 осіб) утворився з радянських військовополонених-утікачів у 1942 р. і певний час діяв на території Польщі [24, Арк. 13зв; 25, Арк. 11зв; 26, Арк. 1].

Першочерговим завданням партизанів було забезпечити себе продовольством. З цією метою 20 липня 1943 р. до с. Ставків по хліб пішла 1-ша рота загону ім. Кірова на чолі з лейтенантом Іваном Москвітіним. Партизани зустрілися з націоналістами, однак поки обійшлося без стрілянини. *"Націоналісти запропонували підводи вивести. З вини Москвітіна це було допущено"*, – довідуємося з журналу бойових дій загону [24, Арк. 14].

Військовий референт Вербського району Нестор Шпак – "Вітер" на допиті в МДБ свідчив, що червоні прибули до Ставків двома підводами перед вечором, замовили в селян приготувати хліба і м'яса, а потім вирушили в бік с. Владинополя (нині – Ладинь), маючи намір повернутися по харчі наступного ранку. У Ставках було лише 10 повстанців, тому зв'язковий "Сосенка" Іван Власюк поїхав у с. Ягідне просити в командира "Січі" підкріплення, а ті десятеро відійшли до с. Крать [6, Арк. 32].

Наступного дня роту Москвітіна супроводжувала група із 53 бійців загону ім. Котовського на чолі з начальником штабу загону Здвижковим [26, Арк. 1]. Перед партизанами стояло завдання запустити млини, перемолоти хліб і повернутися до табору.

Але, зайшовши в Ставки, червоні наштовхнулися на сильний опір повстанців. За даними партизанів, залога націоналістів налічувала 700 осіб, що, безумовно, є великим перебільшенням [26, Арк. 1], адже з боку УПА в бою брали участь тільки сотня ім. Мазепи і підстаршинська школа [19, Арк. 24зв., 48].

Обставини бойового контакту 21 липня дещо уточнював Н. Шпак. Уранці того дня "Вітер" зі своїми людьми повернувся у Ставки і з'ясував, що село повністю зайняте партизанами. Шпак вступив у перемовини і запропонував, щоб червоні взяли, що їм треба і залишили село [6, Арк. 33]. Ті погодилися та відійшли на південно-західну околицю, де розташувалися на сніданок. Проте за деякий час партизани знову почали реквізувати в господарствах свиней. Саме в цей момент з боку с. Овлочин надійшов П. Антонюк – "Сосенко" з відділами, якими командував Василь Лук'ячук – "Бескид". "Сосенко" і "Бескид" організували наступ із трьох боків: з півночі, зі сходу й по центру села. Підійшовши на відстань 200–300 м, повстанці вдарили по партизанах [6, Арк. 33].

Під вогнем стрілецької зброї та міномета воякам Москвітіна і Здвижкова довелося спішно відступати. Група 5-го батальйону втратила одного вбитим і чоти-

рьох пораненими. Утрати Здвижкова були серйознішими: 8 загиблих і 1 поранений. Разом утрати червоних становили: 9 убитими й 5 пораненими. Утім партизанський звітодавець не забув написати в журналі бойових дій, що з боку противника втрати були "в багато разів більшими" [24, Арк. 14; 26, Арк. 1].

Утрати супротивника українські повстанці полічили інакше. У хроніці підстаршинської школи зазначено, що партизани втратили 4 убитими, 12 полоненими і 3 пораненими. Трофеями школи стали 2 "фінки" (пістолет-кулемети ППШ або ППД) і 12 гвинтівок [19, Арк. 48].

Щодо втрат УПА, то з документів можна довідатися тільки про 2 убитих і 1 пораненого з-поміж курсантів [19, Арк. 48]. Н. Шпак називав на допиті в 1951 р. схожу цифру загальних утрат: 3 вбитих і 1 важкопоранений, який потім помер [6, Арк. 33, 50зв].

Зі слів того ж Н. Шпака випливає, що бій мав продовження. Вояки "Бескида", заночувавши на північній околиці Ставків, уранці 22 липня обстріляли партизанів, які стояли за кілометр на південь від села. Червоні відступили до Мосурського лісу, а сотні "Бескида" – у бік Овлочина. Загалом того дня партизани втратили 4–7 бійців загиблими і 3 полоненими, яких допитав особисто П. Антонюк (вони були поляками, тому Шпак припустив, що було дві групи партизанів – російська й польська) [6, Арк. 35]⁶.

Через протидію сотень "Січі" та брак підтримки місцевого населення 26 липня обидва радянські загони вирішили відступити з Мосурських лісів на північ у Шацький р-н, якого досягли 31 липня [24, Арк. 14зв–15; 26, Арк. 1зв].

Після липневих боїв проти радянських партизанів, підстаршинська школа "Січі" на бойові операції не виїжджала. На місці свого постою в лісі під Вовчаком курсанти цілком займалися навчальним процесом: лекціями, польовими вправами і навчальними тривогами [19, Арк. 48–48зв]. Тривала підготовка до випускних іспитів.

27 липня 1943 р. школа випустила перших підстаршин. Випускну церемонію у Свинаринському лісі проводив сам командир щойно утвореної групи "Турів" Микола Колтонюк-Якимчук – "Олеґ".

"Все відбулося згідно з військовим ритуалом у присутності шефа штабу Кліма [шеф штабу групи "Турів" Борис Бедрик – І. Б.] і коменданта "Січі" Сосенка. Стрільці вистроїлися з автоматами, стали на коліна. Командир Олеґ підходив до кожного, клав шабля на плече повстанця і казав:

Іменем України надаю вам ступінь вістуну! [...]

Після цієї урочистості випускники пройшли парадним маршем і заспівали пісню...", – писав у спогадах політичний референт військової округи "Турів" Степан Драницький – "Андрій" [50, с. 55].

За наказом штабу групи "Турів", ранг десятника отримали Семен Окис – "Шутко", "Димний", Володимир Маріячук – "Махно", "Мельничук", "Тихий", Овсій Янюк – "Морозенко", "Полішук". Вістунами стало 29 курсантів, серед яких інструктор і сотенний "Батько Богун", Михайло Дещаківський – "Довбач", Михайло Паляниця – "Пчола", Петро Лиховський – "Морозенко" і чотовий школи Олександр Денисюк – "Ворона". 25 випускникам надали звання старшого стрільця⁷, а

⁶ У 1947 р. партизанів, загиблих у Ставках у 1943 р., влада перепоховала в братській могилі біля клубу. Під час ексгумації було виявлено рештки 7 тіл [6, Арк. 96, 99].

⁷ До серпня 1943 р. в УПА ще не було офіційно затвердженої штабом системи військових звань. Ієрархія рангів, які отримували випускники школи ім. Петлюри, відрізнялася від тих систем звань, які були прийняті пізніше – 27.08.1943 та 19.12.1943. У першій системі не було старшого стрільця – віс-

ще 21 – стрільця-інструктора [7, Арк. 57; 12, Арк. 5; 20, Арк. 12; 35, с. 519].

Підготовка другого набору розпочалася 8 серпня 1943 р., як тільки вдалося набрати нових слухачів [20, Арк. 13]. Бунчужним школи став її свіжоспечений випускник десятник О. Янюк – "Морозенко" [20, Арк. 13]. І цього разу основний склад школи підстаршин розподілили на три чоти: під командуванням "Крука", вістун "Комара" (він же О. Денисюк – "Ворона") і невідомого [4, Арк. 17; 7, Арк. 57; 13, Арк. 29; 20, Арк. 13–14зв].

До першої чоти належали такі командири й інструктори: десятник Михайло Шубенець – "Донець", вістун Андрій Андрійчук – "Калина", Іван Клемба – "Назар", Олексій Ганейчук – "Твердий", Михайло Дещаківський – "Довбач", ройовий "Людвий", вістун Дмитро Брюховецький – "Пугач", ройові Володимир Микитюк – "Чумак" і Павло Пазюк – "Вишневецький". До другої: десятники Володимир Маріячук – "Махно" і "Мельник", вістун Федір Кришук – "Запорожченко", Борис Мартіянов – "Залізник" і Петро Лиховський – "Морозенко", ройовий "Журавель", вістун Михайло Паляниця – "Пчола" і ройовий "Зуб" [4, Арк. 17; 20, Арк. 13].

Проте з документів випливає, що в середині серпня і пізніше школа ім. Петлюри поділялася на дві сотні [15, Арк. 2–5; 20, Арк. 15, 16–17зв.]. Напевно, саме тому в курсанта 1-го рою 3-ї чоти Тимофія Бачинського – "Багнета" залишилося враження, що кількість тих, хто вишколювався, сягала 180–200 осіб [4, Арк. 12зв, 16зв; 20, Арк. 14зв.].

Точна кількість особового складу школи становила 155 курсантів і 7 старшин (разом – 162 бійців) [15, Арк. 5–10]. Вони були поділені на чоти, з яких перші дві (рої вістуну Калини, "Пружного", вістуну "Назара", невідомого і вістуну "Довбача", ройового "Вишневецького", вістуну "Пугача", ройового "Чумака") входили до першої сотні, а третя і четверта (рої вістуну "Пчоли", "Запорожченка", "Морозенка", ройового "Рова" та ройового "Зуба" й вістуну "Залізняка") – до другої [15, Арк. 5–10]. Сотенними, за словами "Багнета", були в той час "Крук" і "Комар" – "Ворона" [4, Арк. 17].

23 серпня комендантом школи призначили "Бескида". Наступного дня новий начальник наказав для конспірації надати іменувати школу криптонімом "Світлана" [19, Арк. 48зв.]. Другому набору курсантів також довелося перевіряти набуті знання у справжніх боях. Через це підстаршинська школа припинила навчальний процес на два місяці.

У серпні підрозділ вишкільної сотні розгромив німецьку ґуральню в с. Конюхах Локачинського р-ну, яка виробляла спирт для потреб фронту. Ця операція була другою спробою після невдалого нападу відділів УПА 17 липня 1943 р. Цього разу повстанці (певно, загонів УПА було кілька) обрушили на товсті мури будівлі спиртзаводу і залогу польських поліцаїв потужний вогняний шторм: 84 снаряди, 67 мін, 60 ручних гранат і 11 тисяч набоїв – і перемога була за ними [16, Арк. 50; 29, с. 286, 305; 32, с. 54–55; 37, с. 77, 83–84; 39, с. 102; 44, с. 173].

Звіт "Вістки з Горохівщини" за 27–30 серпня 1943 р. повідомляв, що *"в Засмиках поляки почали підносити голови та трохи гуляти"* [49, с. 273]. *"В кінці серпня і на початку вересня поляки залишили свої господарства і повтікали до більшовицько-польських центрів, як Засмики та Ружин, а частинно під опіку в районні й повітові центри"*, – читаємо в іншому повідомленні заплілля УПА [37, с. 170]. Друкований орган Головної

тун був саме на його місці і належав до звань рядового складу. А в другій системі вістун стояв замість десятника (підстаршинський ранг) і йшов після старшого стрільця [41, с. 33].

команди УПА "До зброї" стверджував, що польська "пляцувка" в Засмиках (нині у складі с. Грушівка Турійського р-ну) мала підтримку німецької жандармерії [33, с. 98]. Загін очолювали офіцери АК Владислав Чермінський – "Ястшомб" і Міхал Фіялка – "Сокул" [55].

Тож 29 серпня 1943 р. сотня ім. Мазепи та 1-ша чота "Світлани" пішли в бій на колонію Засмики під керівництвом Василя Лук'янука – "Бескида" і Федора Шабатури – "Щуки" – командира сотні, яка діяла на Турійщині [16, Арк. 50].

З польських публікацій виходить, що повстанські сотні сконцентрувалися в сусідньому с. Грушівка, готові до нападу, й оголосили командирам "пляцувки" ультиматум: до 31 серпня скласти зброю та підпорядкуватися наказам УПА. Розвідавши розташування українських сил, поляки вирішили завдати удару на випередження. У ніч на 31 серпня польські партизани під командуванням "Ястшомба" підкралися до позицій упівських сотень. Несподівана атака змусила повстанців до відступу. Втрати української сторони, за даними поляків, становили 20 убитими. Самі ж аківці не дорахувалися одного вбитого і двох поранених [30, с. 223; 42, с. 102; 55].

Документи УПА підтверджують чотирьох полеглих повстанців, відомих поіменно⁸. *"Ми втратили чотирьох вбитими на постах. Ляхи несподівано наскочили на гаївку де містилася наша варта"*, – зафіксувала хроніка підстаршинської школи [19, Арк. 49].

Учасник бою Анатолій Домарницький підтверджував: *"Перемучена і виснажена голодом та холодом розвідка дала знати про небезпеку аж тоді, як на віддалі 200 метрів ззаду нас застукали ворожі кулемети. Почався нерівний бій на невисхідних дуже для нас позиціях. Поляки рушили в атаку. Їх – сила велика, нас – лише сотня. Від дерева до дерева, відстрілюючись, почали ми лишати позиції. Вдалося вирватися з поля бою лише горстці юнаків"* [Цит. за: 27, с. 210–211].

Польські автори пишуть про дві сотні УПА, які зазнали поразки в Грушівці [55]. Це узгоджується з хроніками загону "Січ" і підстаршинської школи ім. С. Петлюри, з яких випливає, що діяли сотні ім. Мазепи та "Щуки" за підтримки однієї чоти курсантів.

Імовірно, після невдалого бою 31 серпня повстанські командири планували взяти реванш 8 вересня, для чого на початку вересня зосередили на підступах до Засмиків кілька куренів. Однак поява німецьких військ під с. Радовичами для забезпечення збору контингенту змусила всі ці сили перейти до оборони [28, с. 49; 34, с. 133].

Спершу рота Вермахту, яка 7 вересня прибула з Ковеля, наштовхнулася на засідку сотень "Байди" і Тихона Зінчука – "Кубіка" з куреня Олексі Шума – "Вовчака" загону "Озеро". Утративши 5 убитими і 11 полоненими, німецький підрозділ відступив [48, с. 325].

Наступного дня, щоб зачистити терен від "бандитів", з Ковеля вирушив батальйон піхоти за підтримки трьох бронемашин і бронепотяга (на перегоні Ковель – Володимир-Волинський). Проте українські повстанці сконцентрували в даному районі значні сили – дев'ять сотень із гарматами, які заблокували дорогу Ковель – Радовичі. Тож у запеклих фронткових боях під Радовичами нападники загрузли ще на два дні [4, Арк. 12зв, 17; 39, с. 102; 48, с. 325].

Сили повстанців під загальним командуванням "Вовчака" склалися з куренів самого "Вовчака", Олексі Громадюка – "Голобенка" із загону "Озеро", сотень Федора Шабатури – "Щуки", "Коршуна", а також сотні

ім. Мазепи та підстаршинської школи "Світлана" із "Січі" [33, с. 98–100].

З настанням сутінок 9 вересня українські повстанці відступили до лісу, не бажаючи далі вести фронткову боротьбу, а німці стали залогом в с. Радовичі й Купичів [37, с. 169]. Командир загону "Озеро" Юрій Стельмащук – "Рудий" пізніше згадував про ці бої на допитах в НКВС: *"До Турійська прибуло півтори тисячі солдатів для боротьби з УПА. Мій заступник "Вовчак" вів із ними триденний бій в районі сіл Радовичі й Літин. Так як сили були нерівні, він змушений був відступити"* [Цит. за: 27, с. 211].

Питання про втрати ворогуючих сторін, як завжди, контраверсійне. У документах УПА і запілля німецькі втрати варіюються від 120 до 208 загиблих солдатів. Втрати своїх відділів подаються значно нижчі: від 16 до 40 осіб [28, с. 60; 48, с. 325; 19, Арк. 25]. Хроніка школи "Світлана" дає цифри лише в 15 загиблих, 3 поранених і 11 полонених ворогів [19, Арк. 49–49зв, 65]. Можливо, документ враховував лише ті втрати ворога, які були заслугою саме курсантів школи. Бо трофеями повстанців стало 59 одиниць зброї й гармата [48, с. 325].

Ближчими до істини видаються оцінки проф. І. Патриляка. Проаналізувавши дані про кількість трофеїв із документів і пропагандистських видань УПА, науковець вийшов на орієнтовне число в 75 убитих, які німецькі карателі могли втратити протягом трьох днів боїв [48, с. 325].

Бій під Радовичами став триумфом військової сили групи "Турів": уперше для протидії ворогу в єдиний кулак зібралася дев'ять сотень. Проте кількадевні бої з добре вишколеним та озброєним супротивником і відчутні втрати (шестеро загиблих курсантів) деморалізували декого зі слухачів школи ім. Петлюри. На командирів посипалися докори, а загаданий вище курсант Тимофій Бачинський – "Багнет" дезертирував додому [4, Арк. 12зв, 17].

Остерігаючись нового наступу німців, повстанське командування розмістило заслони із курсантів "Світлани" в с. Літин, Туличів, Озеряни, Осекрів, Серкізів і Маковичі Турійського р-ну, які стояли там до 15 вересня [19, Арк. 49зв.]. А отже, школу перемістили в с. Мочулки для забезпечення охорони від німецького гарнізону в с. Киселині Озютичівського р-ну [19, Арк. 49зв.].

Тим часом на "Січі" відбулася реорганізація. Ще в кінці серпня 1943 р. на основі відділів у Свиначинському лісі та сотень, які діяли в інших районах Володимиро-Горохівської округи, утворився загін ім. Івана Богуна. 25 вересня підстаршинську школу ім. Петлюри включили до нового куреня під команду "Бескида", який став третім куренем загону. Курінь почав виконувати функції залогів "Січі" і невдовзі отримав найменування ім. Святослава [2, Арк. 70; 9, Арк. 1, 9; 19, Арк. 48зв.].

Після того, як "Бескид" одержав наказ очолити курінь, командир нового загону "Лівар" переформував школу в сотню⁹, керівництво якою доручив "Вороні" [9, Арк. 9; 10, Арк. 10–12].

Контингент "Світлани" налічував 131 особу і розподілявся по двох сотнях [15, Арк. 5–10]. До керівництва відділу належали також заступник командира "Крук", бунчужний "Морозенко", десятник "Донець" [15, Арк. 15–22].

Лише за місяць, 24 жовтня, відновилися регулярні заняття з курсантами. У зв'язку із цим, сотню "Світлана" вилучили з куреня та підпорядкували безпосередньо штабові загону ім. Богуна. Комендантом знову став її перший керівник – Олекс Мельник – "Чорноморець" [9, Арк. 36; 21, Арк. 1].

⁸У цьому бою загинули повстанці: Никитюк Іван Лук'янович, Никитюк Григорій Іванович, Біліч Сергій Петрович, Поліщук Петро Йосипович. [29, с. 289–290].

⁹ У документації також трапляється назва "сотня "Світлана".

Продовжувати навчання мали 134 курсанти, старшини й інструктори, поділені вже на три чоти [18, Арк. 52]. Секретар сотні "Чуйкевича" Іван Гальчин – "Столяренко" згадував на допиті, що в жовтні 1943 р. його відділ розформували, а самого його політвиховник групи "Турів" Анатолій Ващук – "Хмурий" перевів до "вишкільного загону "Ворона" "в Мочулках, який пізніше став називатися "сотнею загону "Чорноморця"" [7, Арк. 48, 56]. Тут він продовжував виконувати ті ж функції, що і в "Чуйкевича": вів хроніку відділу та список особового складу, читав воякам статті з видань УПА та ОУН "До зброї", "Вільна Україна", "Інформатор" [7, Арк. 48зв, 56].

"Зміст націоналістичної літератури був спрямований переважно проти Радянського Союзу і Німеччини зі звертанням до населення підтримувати УПА як революційний рух", – розповідав Гальчин [7, Арк. 56].

І документи школи, і спогади курсантів однакові, і тому, що восени–взимку 1943 р. "Ворона" займав посаду сотенного в школі, де "Чорноморець" був комендантом [4, Арк. 17; 7, Арк. 57; 18, Арк. 53, 62; 10, Арк. 10; 11, Арк. 21; 21, Арк. 4–4зв, 21, 25, 44]. Як саме розподілялися між ними обов'язки з огляду на те, що сотня була одна, сказати важко. Джерела чітко зазначають, що в той час хот у школі було три, двома з яких командували "Крук" і десятник "Махно" [4, Арк. 17; 7, Арк. 57; 39, с. 138, 141; 21, Арк. 28–28зв, 42, 49зв–51].

Імовірно, "Ворони" підлягала одна із чот, і водночас він був стройовим командиром всієї школи – тому і звався сотенним. Уродженець Закарпаття інструктор "Донець" викладав внутрішню службу [7, Арк. 57; 32, с. 100; 13, Арк. 29]. Станом на 15 жовтня посаду господарчого школи займав "Пугач", а "магазинером" (завідувачем складу) був "Бурлака" [14, Арк. 27].

Усе ж таки, час від часу теорію в житті курсантів змінювала бойова практика. 13 листопада 40 бійців 1-ї чоти Сергія Мороза – "Крука" тримали застави в с. Чорнієві, виконуючи роль бойової охорони військ, які штурмували с. Купичів [17, Арк. 39зв; 19, Арк. 49зв–50]. Відтоді, як з початку листопада 1943 р. німецька залога залишила цю колонію, вона перетворилася на головну польську твердиню в Ковельському р-ні завдяки "пляцувці" АК та партизанським загонам поручників Владислава Чермінського – "Ястшомба", Міхала Фіялки – "Сокула" та Станіслава Кандзелевого – "Кані" [27, с. 212].

"На його території розміщувалися штаби, шпиталі та навіть радіостанція, яка через Варшаву підтримувала зв'язок з польським еміграційним урядом. Також з нього проводилися каральні операції щодо місцевого українського населення", – описує тодішній Купичів історик Я. Антонюк [27, с. 212].

Протягом двох місяців сили загонів ім. Богуна й "Озеро" безуспішно намагалися взяти Купичів. Під час бою 13 листопада поляки із Засмиків вдарили на Чорніїв і змусили курсантів відступати. Їхні втрати становили двоє поранених [19, Арк. 49зв–50].

У ході другого штурму 21 листопада чоти "Крука" було відведено ту ж роль, що й попереднього разу. Отже, чота передислокувалася в с. Мирославівка на схід від Мочулук. 8 грудня її змінила друга чота [19, Арк. 50].

Але вже 24 грудня комендант "Чорноморець" утретє повів 1-шу чоту під Купичів, де мав відбутися черговий наступ УПА. І 25 грудня курсантів, які закріпилися в с. Літин, знову добряче пошарпав польський загін із Засмиків. Загинув ройовий Михайло Дещаківський – "Довбач", двоє курсантів дістали поранення, а решта врятувалися відступом [19, Арк. 50зв]. Це була остання спроба повстанських сил здобути польський бастион.

11 грудня 1943 р. командир загону ім. Богуна "Сосенко" за поданням начальника школи підвищив у званнях її командирів. Чотовий "Махно", бунчужний "Морозенко", інструктор "Донець", ройовий "Назаренко" отримали ранги старших десятників. Ройові "Довбач", "Калина", "Назар", "Пугач", "Пчола", "Залізняка", "Запорожченко", "Твердий" із виступів стали десятниками [13, Арк. 30].

Інші курсанти школи в цей час продовжували польові заняття і складання заліків до 15 січня 1944 р. 17-го числа їхні знання перевіряла екзаменаційна комісія, в якій головував поручник Петро Максимчук – "Чутка", а членами були поручник Федір Грицишин – "Поділець" та чотовий інструктор старший десятник Михайло Шубенець – "Донець" [13, Арк. 51; 21, Арк. 50].

Усього другий випуск налічував: 19 виводників із званнями десятника, 18 – вистуна, 28 – стрільця-інструктора. Разом їх було 65 осіб, хоча в січні в школі навчалось і викладало 94 особи, а в жовтні попереднього року – 137 [18, Арк. 53; 21, Арк. 50].

Пояснюється це тим, що кілька курсантів загинули або дістали поранення в боях за Купичів, дехто дезертирував; 3 старшин і 12 козаків за наказом штабу групи "Турів" 31 грудня відправились на старшинський вишкіл, а ще 25 козаків 3-ї чоти забрав у своє розпорядження 5 січня 1944 р. командир загону ім. Богуна для розподілу їх на працю в заплілі [14, Арк. 4–5; 19, Арк. 51; 21, Арк. 41]. Мабуть, не всі також склали іспити успішно.

18 січня 1944 р. "юнацька і підстаршинська школа ім. Головного Отамана Симона Петлюри" завершила свою роботу [19, Арк. 51]. Правда, судячи з документів, школа ще деякий час залишалася як цілісна одиниця при загоні [9, Арк. 169]. Скоріш за все, невдовзі мало розпочатися навчання третього набору курсантів – в архівах збереглися списки 70 кандидатів за середину січня 1944 р. [14, Арк. 6–10зв]. Проте цьому статися не судилося: в ніч із 26 на 27 січня "Січ" атакували батальйони радянського Сумського партизанського з'єднання і розгромили загін ім. Богуна та його базу. Коли в березні 1944 р. почалося відновлення загону, вишкільних відділів при ньому вже не створювали.

Висновки. За вісім місяців своєї роботи підстаршинська школа ім. Головного Отамана Симона Петлюри ("Світлана") підготувала майже 150 випускників – ройових і чотових командирів та інструкторів. Курсанти не тільки навчалися, а й виїжджали на посилення діючих відділів УПА в боях проти німецьких окупантів, радянських і польських партизанів, і несли втрати в цих боях. Так майбутні підстаршини мусили безпосередньо під час вишколу випробовувати теоретичні знання в реальних бойових ситуаціях. Школа ім. Петлюри та інші вишкільні відділи стали незамінними для підготовки командних кадрів для УПА за умови відсутності українських державних інституцій та військових навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (АУСБУ Волинь), спр. 387.
2. АУСБУ Волинь, спр. 6569 фп.
3. АУСБУ Волинь, спр. 11153.
4. АУСБУ Волинь, спр. 12517.
5. АУСБУ Волинь, спр. 14018.
6. АУСБУ Волинь, спр. 17582.
7. АУСБУ Волинь, спр. 23019, т. 1.
8. Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), ф. 5, спр. 67808.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3838, оп. 1, спр. 6.
10. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 10.
11. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 13.
12. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 14.
13. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 17.
14. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 22.
15. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 23.
16. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 26.
17. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 28.

18. ЦДАВО України. ф. 3833, оп. 1, спр. 31.
19. ЦДАВО України. ф. 3833, оп. 1, спр. 32.
20. ЦДАВО України. ф. 3833, оп. 1, спр. 38а.
21. ЦДАВО України. ф. 3833, оп. 1, спр. 38б.
22. ЦДАВО України. ф. 3833, оп. 1, спр. 118.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 64, оп. 1, спр. 1.
24. ЦДАГО України, ф. 64, оп. 1, спр. 85.
25. ЦДАГО України, ф. 64, оп. 1, спр. 105.
26. ЦДАГО України, ф. 64, оп. 1, спр. 106.
27. Антонюк Я. Волинські чехи у визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів) / Я. Антонюк // Український визвольний рух. – 2014. – № 19. – С. 202–222.
28. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА–Північ, 1943–1944) / М. Гордієнко. – Торонто: накладом Товариств колишніх Органів УПА в Канаді і США, 1959. – 169 с.
29. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Т. 1. Волинь і Полісся / О. Денищук. – Рівне : ППДМ, 2009. – 448 с.
30. Льюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / І. Льюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 313 с.
31. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956 / А. Кентій. – К. : [б. в.], 2008. – 416 с.
32. Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 9 / Г. Коханська. – Торонто – Львів : Літопис УПА, 2008. – 384 с.
33. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1. Видання Головного командування УПА / упор. : О. Вовк, В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко. – Київ; Торонто : Літопис УПА, 1995. – 257 с.
34. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 2. Волинь і Полісся. Кн. 2. – Торонто : [б. в.], 1977. – 254 с.
35. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / упор. : О. Вовк. – Київ; Торонто : Літопис УПА, 1999. – 723 с.
36. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 / упор. : О. Ішук, С. Кокін. – Київ; Торонто : Літопис УПА, 2007. – 913 с.
37. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО "Заграва", "Турів", "Богун" (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / упор. : В. Ковальчук. – Київ; Торонто : Літопис УПА, 2007. – 848 с.
38. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / упор. : В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ – Торонто : Літопис УПА, 2010. – 640 с.
39. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Кн. 2 / Упор. : С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 2010. – 660 с.
40. Мартинюк Петр Филиппович [Електронний ресурс] / *Интервью и лит. обработка*: А. Івашин // Я помню. Воспоминания участников Второй мировой войны. – 04.07.2014. – URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/martynuk-petr-filippovich/>
41. Марчук І. Українська Повстанча Армія // І. Марчук, С. Музичук. – Рівне : [б. в.], 2006. – 55 с.
42. Мотика Г. Від Волинської різанини до акції "Вісла". Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Г. Мотика. – К. : Дух і літера, 2013. – 360 с.
43. Новак В. Північнозахідня воєнна округа "Турів" / В. Новак // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – С. 96–134.
44. Новицький С. У змаганнях за волю волинської землі / С. Новицький // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – С. 163–194.
45. Ольховський І. Кривава Волинь. Книга друга. Українсько-польське протистояння на теренах Турійського району у 1939–1945 роках / І. Ольховський. – Луцьк : ПрАТ "Волинська обласна друкарня", 2011. – 344 с.
46. Омельченко І. Вишкіл старшинського (підстаршинського) складу Української повстанської армії (1943–1944) / І. Омельченко // Військово-науковий вісник. – 2017. – № 27. – С. 89–103.
47. Патриляк І. Підготовка старшин і підстаршин у військових школах УПА / І. Патриляк // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 61–83.
48. Патриляк І. "Встань і борись! Слухай і вір...": Українське націоналістичне підпілля і повстанський рух (1939–1960-ті рр.) / І. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с.
49. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА. Т. 1. Війна під час війни 1942–1945 / відп. ред. та упор. В. В'ятрович. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 792 с.
50. Семенюк [Драницький] С. ...І гинули першими. Нотатки волинського підпілля / С. Семенюк. – Луцьк: ВМА "Терен", 2010. – 228 с.
51. Содолюк П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник другий / П. Содолюк. – Нью-Йорк : Пролог, 1995. – 295 с.
52. Царук Я. Боротьба УПА з фашистами на Володимирівщині / Я. Царук // Нація і держава. – 2010, 13 липня. – № 26. – С. 5.
53. Шумук Д. Пережите й передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981) / Д. Шумук. – Детройт : Українські вісті, 1983. – 536 с.
54. Motyka, G. *Ukrainian Partisan 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* / G. Motyka. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. – 728 s.
55. Nawrocki, J. *Rzeczpospolita Zasmucka* [Online] / J. Nawrocki // Polska zbrojna. – 01.07.2016. – URL: <http://polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/19947?l=Rzeczpospolita-Zasmucka>.

References

- Directorate of the Security Service of Ukraine Archives in Volhynia Oblast (AUSBU Volyn), file 387.
- AUSBU Volyn, file 6569fp.
- AUSBU Volyn, file 11153.
- AUSBU Volyn, file 12517.
- AUSBU Volyn, file 14018.
- AUSBU Volyn, file 17582.
- AUSBU Volyn, file 23019, vol. 1.
- Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine (GDA SBU), fond 5, file 67808.
- Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine), fond 3833, list 1, file 6.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 10.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 13.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 14.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 17.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 22.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 23.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 26.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 28.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 31.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 32.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 38a.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 38b.
- TsDAVO of Ukraine, fond 3833, list 1, file 118.
- Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (TsDAHO of Ukraine), fond 64, list 1, file 1.
- TsDAHO of Ukraine, fond 64, list 1, file 85.
- TsDAHO of Ukraine, fond 64, list 1, file 105.
- TsDAHO of Ukraine, fond 64, list 1, file 106.
- Antoniuk, Ya. (2014) Volhynia Czechs in the Liberation Struggle (Case of Kupyichiv Colony). *Ukrainian Liberation Movement*, 19, 202–222. [in Ukrainian].
- Hordiienko, M. (1959). *Fighting in the Ranks of UPA-North (Memories from UPA in Volynia and Polissya in 1943–1944)*. Toronto: Societies of Veterans of Ukrainian Insurgent Army in Canada and in USA. [in Ukrainian].
- Denyshchuk, O. (2009). *UPA Struggle Against German Invaders. Vol. 1. Volhynia and Polissia*. Rivne: PPDM. [in Ukrainian].
- Iliushyn, I. (2003). *Volyn Tragedy of 1943–1944*. Kyiv: Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
- Kentii, A. (2008). *Armed Action of the Ukrainian Nationalists. 1920–1956. Historical and Archival Studies. Vol. 2: Ukrainian Insurgent Army and Armed Underground of the Organization of Ukrainian Nationalists 1942–1956*. Kyiv: [s. n.]. [in Ukrainian].
- Kokhanska, G. (2008) *With Ukraine in My Heart. Memoirs. UPA Chronicle. Library. Vol. 9*. Toronto; Lviv : UPA Chronicle. [in Ukrainian].
- Vovk, O. et al. (Eds.). (1995). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 1. Publications of the UPA Supreme Command*. Kyiv; Toronto: UPA Chronicle. [in Ukrainian].
- Ukrainian Insurgent Army Chronicle. Volyn and Polissia. Book Two*. (1977). Toronto: [s. n.]. [in Ukrainian].
- Vovk, O. (Ed.). (1999). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 2. Volyn and Polissia: UPA and its Rear Line 1943–1944. Documents and Materials*. Kyiv – Toronto: UPA Chronicle. [in Ukrainian].
- Ishchuk, O. & Kokin, S. (Eds.). (2007). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 9. The Struggle Against Insurgent Movement and the Nationalist Underground: Interrogation Protocols of OUN and UPA Leaders Arrested by the Soviet State Security Organs 1944–1945*. Kyiv; Toronto : UPA Chronicle. [in Russian].
- Kovalchuk, V. (Ed.). (2007). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 11. The OUN(B) Network and the UPA Rear Line Services on the Territory of the Military Districts (VO) "Zagrava", "Turiv", "Bogun" (August 1942 – December 1943)*. Kyiv; Toronto : UPA Chronicle. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V. & Marchuk, I. (Eds.). (2010). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 14. The UPA and Rear Line in North-Western Ukrainian Lands 1943–1945 New Documents*. Kyiv; Toronto: UPA Chronicle. [in Ukrainian].
- Vlasenko, S. & Kokin, S. & Lozytsky, V. (Eds.). (2010). *UPA Chronicle. New Series. Vol. 15. The Struggle Against Insurgent Movement and the Nationalist Underground: Interrogation Protocols of OUN and UPA Leaders Arrested by the Soviet State Security Organs. Book 2*. Kyiv; Toronto : UPA Chronicle. [in Russian].
- Ivashin, A. (2014). *Martyniuk Petr Filippovich. I Remember. Memories by World War II Participants*. Retrieved from: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/martynuk-petr-filippovich>. [in Russian].

41. Marchuk, I. & Muzychuk, S. (2006). *Ukrainian Insurgent Army*. Rivne: [s. n.]. [in Ukrainian].

42. Motyka, G. (2013). *From Volhynia Massacre to "Vistula" Operation. Polish-Ukrainian Conflict of 1943–1947*. – Kyiv : Dukhilitera. [in Ukrainian].

43. Novak, V. (1984). The UPA's North-Western Military Region "Turiv". In *Ukrainian Insurgent Army Chronicle. Vol. 5. Volyn and Polissia. The German Occupation. Book 3. Memories of the Participants*. – Toronto : UPA Chronicle. – P. 96–134. [in Ukrainian].

44. Novytskyi, S. (1984). The Struggle for the Freedom of Volyn. In *Ukrainian Insurgent Army Chronicle. Vol. 5. Volyn and Polissia. The German Occupation. Book 3. Memories of the Participants*. – Toronto: UPA Chronicle. – P. 163–194. [in Ukrainian].

45. Olkhovskiy, I. (2011). *Bloody Volhynia. Book Two. Ukrainian-Polish Confrontation on the Lands of Turiisk Region, 1939–1945*. – Lutsk : Publishing of Volyn Region. [in Ukrainian].

46. Omelchenko, I. (2017). Commissioned and Non-Commissioned Officers Staff Training in the Ukrainian Insurgent Army (1943–1944). *Military Science Herald*, 27, 89–103. [in Ukrainian].

47. Patryliak, I. (2005) Commissioned and Non-Commissioned Officers Training in UPA Military Schools. *Ukrainian History Journal*, 3, 61–83. [in Ukrainian].

48. Patryliak, I. (2012) *"Rise and Fight! Listen and Have Belief...": Ukrainian Nationalist Underground and Insurgent Movement 1939–1960*. – Lviv: Chasopys. [in Ukrainian].

49. Viatrovych, V. (Ed.). (2011). *Polish-Ukrainian Relations in 1942–1947 in OUN and UPA Documents. Vol. 1. A War Within a War 1942–1945*. – Lviv : Center for Research on the Liberation Movement. [in Ukrainian].

50. Semeniuk [Dranytsky], S. (2010). *...And They Were the First to Perish. Notes by an Underground Worker in Volhynia*. – Lutsk : Teren. [in Ukrainian].

51. Sodal, P. (1995). *Ukrainian Insurgent Army. Second Book of Reference*. – New York : Prolog. [in Ukrainian].

52. Tsaruk, Ya. (2010, July 13). UPA Struggle Against Fascists in Volodymyr Area. *The Nation and the State*, 26, 5. [in Ukrainian].

53. Shumuk, D. (1983). *My Life and Thoughts in Retrospect. Recollections and Reflections of a Ukrainian Dissident and Political Prisoner from the Years of Delusions and Struggle Under Three Occupations of Ukraine (1921–1981)*. Detroit : Ukrainian News. [in Ukrainian].

54. Motyka, G (2006). *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM.

55. Nawrocki, J. (2016). Rzeczpospolita Zasmucka. *Polskazbrojna*. Retrieved from: <http://polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/19947?t=Rzeczpospolita-Zasmucka> [in Polish]

Надійшла до редколегії 07.09.20

Микола Горобець, псевдо "Славко" (1915–1943) – військовий (організаційно-мобілізаційний) референт Володимиро-Горохівської округи ОУН(б), організатор підстаршинської школи ім. С. Петлюри.
Джерело: Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. Київ; Торонто, 2010

Олексій Мельник, псевдо "Чорноморець" (1919–1948) – комендант підстаршинської школи ім. С. Петлюри (червень–серпень, жовтень 1943 – січень 1944 року). Джерело: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014

Порфирій Антонюк, псевдо "Сосенко", "Кліщ" (1909–1944) – командир загону "Січ" (червень–серпень 1943 року), шеф штабу (серпень–листопад 1943 року), командир (листопад 1943 – березень 1944 року) загону ім. І. Богуна. Фото 1930-х років.

Джерело: Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Київ; Торонто, 1999.

I. Bihun, Doctoral Candidate
National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko, Chernihiv, Ukraine

THE SUPREME OTAMAN SYMON PETLIURA NON-COMMISSIONED OFFICERS SCHOOL ("SVITLANA") ATTACHED TO "SICH" AND IVAN BOGUN UPA DETACHMENTS (1943–1944)

The main idea of this article is that the Supreme Otaman Symon Petliura School (alias "Svitlana") attached to the "Sich" (later Ivan Bogun) Ukrainian Insurgent Army (UPA) Detachment was one of the first non-commissioned officers schools within the UPA created to reinforce its troops with combat leaders independently. The author's purpose was to understand how the partisan army trained its NCOs at early stages of its development.

The article illustrates that the Symon Petliura NCOs School was established on May, 30 1943 and operated until January, 18 1944. In the course of this period, it managed to train two classes of cadets of about 150 men, who subsequently became section and platoon leaders, and military instructors.

The training was conducted in Svynaryn Forest on the edge of Verba and Turiysk districts in Volhynia Oblast (guerilla camp "Sich"), and lasted for 10 hours daily. It included: drill, marksmanship and weapon studies, tactical training, guard service, military discipline and army regulations studies. Cadets with best results were taken to continue their studies in UPA officers schools.

Not only did cadets study theory but also they had to engage in warfare along with UPA combatant forces. The "Svitlana" School took part in fights of Antonivka, Koniukhy and Radovychi (with Nazi troops); Stavky (with Soviet partisans) and Dominopol, Zasmuky and Kupychiv (Kupiczów, with Polish partisans). When the tension of warfare was at its peak, the NCOs School stopped its educative process and operated as fighting element.

During its lifetime, the NCOs School was subordinate to the "Sich" Detachment staff, Prince Sviatoslav Battalion of the Ivan Bogun Detachment and Ivan Bogun Detachment staff directly. After the detachment had been defeated by the Soviet partisans in January, 1944, the NCOs School ceased to exist.

Supreme Otaman Symon Petliura NCOs School became a part of UPA training system and provided combat leaders for insurgent units operating within Volodymyr and Gorokhiv OUN District area.

Keywords: military training, non-commissioned officers, Symon Petliura NCOs School, "Svitlana", "Sich", Ivan Bogun Detachment, "Turiv" Group, Oleksiy Melnyk "Chornomorets".

УДК 94 (477/492):316.74:75"13/14"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.2>

С. Демчук, канд. іст. наук, асист.

ORCID: 0000-0003-3477-1316

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДИВИСЬ І НЕ ЧІПАЙ: ІДЕАЛ ЖІНОЧОЇ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ В НАРАТИВАХ ТА ОБРАЗНОСТІ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

На основі наративних і візуальних джерел кінця XIV–XV століть досліджено система уявлень про їжу у вказаний період, соціально прийнятну та неприйнятну поведінку жінок під час бенкетів та те, як соціальні коди, релігійні та куртуазні уявлення відобразились на образах жінок у середньовічній мініатюрі.

Ключові слова: бенкет, пізнє середньовіччя, гендер, візуальна культура, мініатюра.

Постановка проблеми. Їжа існувала в середньовічній культурі в декількох вимірах одночасно – вона була повсякденною необхідністю, засобом символічної комунікації, маркером ідентичності чи гендерної належності. Їжа була складовою частиною уявлень про здоров'я та гігієну і одночасно про смертні гріхи та чесноти. Таке ідейне і символічне навантаження визначило жорстку регламентацію її споживання в елітарному середовищі, стурбованому ствердженням власної ідентичності. Сьогодні дедалі більше увагу дослідників привертає проблема участі жінок у середньовічній гастрономічній культурі, символічний та алегоричний виміри цієї участі.

Аналіз джерел та літератури. Поняття "куртуазності" й "декоруму" вимагали дотримання певного кодексу харчової поведінки, визначали жести та манери, навчання яким здійснювалось, у тому числі через читання спеціальної літератури. Уже із XIII ст. збільшується кількість посібників, написаних як прозою, так і віршами, латиною і народними мовами, що мали на меті передавання як комплексу уявлень про їжу, так і практику її споживання. Серед найбільш відомих "Книга повчання своїм дочкам Шевальє де ля Тур Ляндри" (1372), ("Livre pour l'enseignement de ses filles du Chevalier de La Tour Landry"). Написана в 1371–1373 рр., вона була перекладена англійською, французькою та нідерландською ще в пізньому середньовіччі й відома в 21 манускрипті (оригінал не зберігся), інкунабулах і стародруках. Його друга назва – "Книга лицаря Башти", під якою вона здебільшого і відома в перекладах. Процес перекладу та переписування манускрипту супроводжувався і доповненнями – так, найчастіше до книги додавали нові ехемпра жінок, вартих наслідування. Тексти доповню-

ють численні мініатюри – алегоричні та символічні – із зображеннями біблійних і королівських бенкетів, які також будуть залучені до аналізу жіночих комунікативних застільних стратегій.

Історіографія питання складається з декількох змістовних блоків. До першого належать статті та монографії, присвячені дослідженню "Книги повчань". Перш за все варто згадати ґрунтовну працю Р. Барнхауз "Книга Лицаря Башти: манери для молодих середньовічних жінок" (2006) [2]. У першій частині монографії авторка реконструює світ Шевальє – зокрема, його родинні зв'язки, а також коментує різні списки з оригінального манускрипту та його переклади. Друга частина відведена аналізу самого "Повчання". Монографія Ю. Крилової "Автор і суспільство у пізньосередньовічній Франції. "Книга повчань дочкам" Жоффруа де Ла Тура Ляндри" (2014) [1] присвячена більше контексту, у якому з'явився трактат: авторка розкриває особливості інтелектуального життя Франції другої половини XIV століття, порівнює "Книгу повчань" із більш ранніми аналогами, а також простежує подальшу долю трактату – реакції читачів, текстологічні особливості списків і можливі запозичення в пізніших творах. Окремі аспекти твору Жоффруа де Ляндри висвітлені у статтях Дж. Грігсбі [9] та А. М. де Гендт [6].

Інший блок охоплює дослідження гастрономічної культури середньовіччя та її жіночого виміру. Тут згадаємо лише найголовніші. У праці К. У. Бінум [4], яка стала класичною, аналізуються різні аспекти взаємодії жінок з їжею – від приготування до описів у власних видіннях. У такий спосіб авторка розкриває те, яким чином реальність їжі переплітається в середньовічній уяві з її релі-